

ISSN 1392-8295

mokslo darbai transactions

RESPECTUS PHILOLOGICUS

2013 Nr. 23 (28)

RESPECTUS PHILOLOGICUS Nr. 23 (28)

MOKSLINIS TĖSTINIS LEIDINYS

Leidžia Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas ir Jano Kochanovskio universiteto Humanitarinis fakultetas Kielcuose du kartus per metus (balandžio 25 d. ir spalio 25 d.).

Mokslo kryptis: filologija (04H). Mokslo sritys: gramatika, semantika, semiotika, sintaksė (H 352), bendroji ir lyginamoji literatūra, literatūros kritika, literatūros teorija (H 390).

Pagrindinės kalbos: lietuvių, lenkų, anglų, rusų.

CZASOPISMO NAUKOWE

Wydawcy: Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie oraz Uniwersytet Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach. Ukazuje się dwa razy w roku: 25 kwietnia i 25 października.

Kierunek naukowy: filologia (04H). Dyscypliny naukowe: gramatyka, semiotyka, semantika, syntaktyka (H 352), literatura ogólna i porównawcza, krytyka literacka, teoria literatury (H 390).

Podstawowe języki: polski, litewski, angielski i rosyjski.

ONGOING ACADEMIC PUBLICATION

Published twice a year (April 25, October 25) by Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities and The Jan Kochanowski University Faculty of Humanities in Kielce.

Scientific field: philology (04H). Research areas: grammar, semantics, semiotics, syntax (H 352), general and comparative literature, literary criticism, literary theory (H 390).

The journal accepts articles and correspondence written in English, Lithuanian, Polish and Russian.

DUOMENŲ BAZĖS / BAZY DANYCH / ABSTRACTING AND INDEXING

**Elektronische
Zeitschriftenbibliothek (2002)
Arianta (2002)**

Frei zugängliche E-Journals
Universitätsbibliothek Regensburg
Naukowe i branżowe polskie czasopisma elektroniczne
Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego
Russian Language, Literature and Cultural Studies
Central and Eastern European Online Library
DFG Nationallizenzen

**Balcan Rusistics (2004)
C.E.E.O.L. (2005)**

Humanities International Complete
Humanities Source
Current Abstracts
Humanities International Index
TOC Premier

MLA (2007)

Modern Language Association
International Bibliography

Index Copernicus (2008)

Index Copernicus International
Journal Master List

**Lituanistika (2011)
Linguistic Bibliography Online (2012)
Ulrichs (2013)**

The database of the humanities and social sciences in Lithuania
Brill Leiden, Netherlands
Ulrich's Periodicals

PATIKRA / WERYFIKACJA / VERIFICATION

CrossCheck, EPAS

Redakcijos adresas / Adres redakcji / Address of the editorial board

Žurnalas „Respectus Philologicus“
Vilniaus universitetas
Kauno humanitarinis fakultetas
Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva
Tel. +370 37 750 536
El. paštas / E-mail respectus@gmail.com

Respectus Philologicus
Vilnius University
Kaunas Faculty of Humanities
Muitines 8, Kaunas 44280, Lithuania

Interneto svetainė / Strona internetowa / Homepage <http://filologija.vukhf.lt>

Moksliniai ir kalbos redaktoriai / Redakcja naukowa i językowa / Proof-readers

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (lietuvių kalba / język litewski / Lithuanian language)
Kazimierz Luciński, Beata Piasecka (lenkų kalba / język polski / Polish language)
Algis Braun (anglų kalba / język angielski / English language)
Eleonora Lassen, Viktorija Makarova (rusų kalba / język rosyjski / Russian language)

Pagrindinė redaktorė / Redaktor prowadzący / Publishing editor

Viktorija Makarova

Vertimas / Tłumaczenie / Translation

Živilė Nemickienė, Beata Piasecka

Print ISSN 1392-8295, Online ISSN 2335-2388

© Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2013

© Uniwersytet Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach, 2013

Reda Toleikienė

Šiaulių universitetas
 Humanitarinis fakultetas
 P. Višinskio 38, LT-76352 Šiauliai, Lietuva
 Tel. +370 41 595 739
 El. p. reda_toleik@yahoo.de
 Moksliniai interesai: kognityvinė lingvis-
 tika, metaforika

Aina Būdytytė-Gudienė

Šiaulių universitetas
 Humanitarinis fakultetas
 P. Višinskio 38, LT-76352 Šiauliai, Lietuva
 Tel. +370 41 595 739
 El. p. aina.budvytyte@yahoo.com
 Moksliniai interesai: kognityvinė lingvis-
 tika, metaforika

KONCEPTUALIOSIOS METAFOROS KREPŠINIO DISKURSE

Šis straipsnis – tai dalies tyrimo, kuris atliekamas pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse“¹ pristatymas. Straipsnio tikslas – išanalizuoti konceptualiąsias metaforas 2011 metais Lietuvoje vykusio Europos krepšinio čempionato diskurse ir nustatyti ištakų konceptus. Analizės rezultatai leis apibūdinti kai kurias šioje viešojoje erdvėje įsitvirtinusio kalbos pasaulėvaizdžio bruožus. Ištirti metaforiniai žodžių junginiai paimti iš Lietuvių kalbos tekstyno ir interneto portalų (www.delfi.lt, www.lrytas.lt.) ir rinkti nuo 2011 m. rugpjūčio 31 d. iki rugsėjo 18 d. Konceptualioji metafora suprantama kaip dviejų konceptualiųjų sričių (ištakų ir tikslo konceptų) sąveika. Išnagrinėjus metaforiškus posakius ir nustačius ištakų konceptus paaiškėjo, kad produktyviausiomis laikytinos karo, ontologinės ir skalės metaforos. Karo metaforikai krepšinio diskurse būdinga tai, kad SPOR-TO-KARO vaizdinys papildomai siejamas su kitais ištakų konceptais ASMUO, PASTATAS, DAIKTAS, MEDŽIAGA, SKALĖ. Tikslo konceptui priskiriami susiliejusių dviejų ar kartais net trijų ištakų konceptų požymiai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: konceptualioji metafora, ištakų konceptas, tikslo konceptas.

Visuomenės gyvenimui ypač aktualios sferos (mityba, sportas, ligos, karas ir kt.) viešajame diskurse dažnai tampa metaforizacijos pagrindu. Šių sferų požymiai metaforiškai priskiriami kitų sričių dalykams. Toks tam tikram visuomenės gyvenimo laikotarpiui aktualių daiktų reiškinių pavadinimų perkėlimas kitų sričių dalykams įvardyti laikytinas universalialia metaforizacijos tendencija (Gudavičius 2007: 165).

Sporto sferos, kuri pasirinkta šio straipsnio objektu, metaforizacija yra dvikryptė. Viena vertus, sportas viešajame diskurse dažnai tampa konceptu, teikiančiu vaizdinius kitų, su sportu nesusijusių sričių konceptualizavimui. Sporto metaforos ypač mėgiamos politinėje komunikacijoje, t. y. politikų ir žurnalistų kalbose artėjant rinkimams. Vokietijoje futbolo metaforų politikos diskurse gausa, pasak Falko Heunemanno (2010), gali net atbaidyti rinkėjus. Sportas kaip politinio diskurso metaforizacijos pagrindas nagrinėjamas tiek užsienio (Gabriel 1998; Döring, Osthus 1999; Anikin 2009), tiek lietuvių mokslininkų (Arcimavičienė 2010;

¹ Lietuvos mokslo tarybos Nacionalinė mokslo programa „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“. Projektas „Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse“ (VAT-12022), vadovas prof. habil. dr. Aloyzas Gudavičius.

Cibulskienė 2006; Petraškaitė-Pabst 2006) darbuose. Ne mažiau įdomi yra ir sporto sferos metaforizacija, kai sporto žaidimai konceptualizuojami pasitelkiant įvairių kitų sričių (karo, medicinos, technikos ir kt.) vaizdinius. Tyrimų apie konceptualiąsias metaforas sporto diskurse nėra daug. Todėl šiuo straipsniu siekiama išanalizuoti konceptualiąsias metaforas 2011 metais Lietuvoje vykusio Europos krepšinio čempionato diskurse ir nustatyti ištakų konceptus. Tokio tyrimo rezultatai turėtų atskleisti vaizdinius, kurie pasitelkiami konceptualizuojant su krepšiniu susijusius dalykus.

Konceptualiųjų metaforų tyrinėjimų reikšmė kalbotyroje akivaizdi, nes metaforos yra kalbinis mąstymo procesų atspindys. Analizuojant konceptualiųjų metaforų pobūdį ir realizacijos būdus, iš dalies atskleidžiamas ir sąmonės turinys, jame užfiksuotos kalbinei benduomenei būdingos vertybinės nuostatos, mąstymo ir elgesio strategijos. Nustatant ir analizuojant konceptualiąsias metaforas remiamasi kognityvine konceptualiosios metaforos samprata, pateikta Georgo Lakoffo ir Marko Johnsono (1980), Georgo Lakoffo (1987), Marko Turnerio (1986, 1991), Ronaldo Weyno Langackerio (1987) darbuose ir suprantama kaip dviejų konceptualiųjų sričių (ištakų ir tikslo konceptų) sąveika. Šios teorijos esmę sudaro teiginys, kad metafora yra ne kalbos reiškiny, o mąstymo būdas, todėl ji ir vadinama konceptualiąja. Kalbinė metafora, t. y. metaforiniai pasakymai, yra konceptualiosios metaforos kalbinė raiška. Santykis tarp konceptualiosios ir kalbinės metaforų suprantamas kaip santykis tarp dviejų kategorizavimo pakopų: konceptualioji metafora nusakoma abibendrinant kalboje aptinkamus metaforinius pasakymus, susijusius su krepšinio tema. Pavyzdžiui,

metaforinis junginys „žaidimas nesikiljuoja“ rodo, kad apie sportinį žaidimą kalbama kaip apie daiktą. Pagal leksemą „kiljuoti“ apibendrinamas ištakų konceptas DAIKTAS. Remiantis kognityvinės metaforų teorijos atstovų teiginiais galima teigti, kad tokiu atveju prototipiškas daikto požymis aktualizuojamas ir priskiriamas konceptui SĖKMĖ. Vadinasi, pateiktame pavyzdyje konceptualioji metafora yra sąveika tarp dviejų konceptų – DAIKTO ir abstraktaus koncepto SĖKMĖ. Sporto diskurse taip kalbama apie sėkmę krepšinio aikštelėje.

Ištirti metaforiniai žodžių junginiai paimiti iš Lietuvių kalbos tekstyne ir lietuviškų interneto portalų (www.delfi.lt, www.lrytas.lt) ir rinkti nuo 2011 m. rugpjūčio 31 d. iki rugsėjo 18 d. Sporto konceptualiųjų metaforų 2011 metų Europos krepšinio čempionato diskurse analizės rezultatai leis apibūdinti kai kuriuos šioje viešojoje erdvėje įsitvirtinusio kalbos pasaulėvaizdžio bruožus.

Straipsnyje analizuojamas konceptas SPORTAS, kuris apima sportininkus, trenerius, teisėjus, žaidimo taisykles ir sportinius žaidimus, kurie galėtų būti laikomi ir savarankiškais konceptais, pvz., konceptu KREPŠINIS. Dėl sąveikos su tiriamuoju sporto konceptu savarankiški atskirų sporto šakų konceptai sudaro vieną konceptualiąją sritį, kuri sąlygiškai šiame straipsnyje bus vadinama konceptu SPORTAS. Kaip parodė atliktas tyrimas, nustatytos konceptualiosios metaforos gali būti trejopos: vienos jų susijusios tik su šiam tyrimui aktualios sporto šakos – krepšinio diskursu, kitos sietinos apskritai su sporto sritimi, o trečiosios būdingos konceptualizuojant įvairias kitas, su sportu net nesusijusias sritis, pvz., suklydimą, klaidą („mūsų krepšinio komanda **suklupo** trečiajame kėlinyje“, „Pernai per mokyklinius brandos egzaminus **suklupo**

trečdalis abiturientų – jie nesugebėjo atlikti minimalaus užduočių kiekio, kad išlaikytų egzaminą.“ (DLKT)

Konceptualiųjų metaforų analizei taikoma klasifikacija, grindžiama Lakoffo ir Johnsono (1980) pasiūlymu konceptualiąsias metaforas skirstyti į *ontologines*, *orientacines* ir *struktūrines*. Atsižvelgus į tai, kaip ši klasifikacija modifikuojama Christos Baldauf (1997) monografijoje, pagal tiriamus metaforiškų žodžių junginius rekonstruojamos konceptualiosios metaforos skirstomos į keturias klases: *ontologines*, *vaizdines-schemines*, *konsteliacines* ir *atributines*. Svarbiausias kriterijus yra ištakų konceptų struktūros ypatybės. Ontologinėms, vaizdinėms-scheminėms ir konsteliacinėms metaforoms būdinga tai, kad tam tikri daiktų, vaizdinių-schemų arba sudėtingos struktūros idealizuotų kognityvinių modelių požymiai priskiriami tikslo konceptui SPORTAS. Ketvirtasis konceptualiųjų metaforų tipas – atributinės metaforos – tiriamajam konceptui struktūros nesuteikia. Jų esmę sudaro tai, kad tikslo konceptui suteikiama papildoma metaforiška savybė (Baldauf 1997: 97–98). Dažniausiai tikslo konceptams priskiriami konkretūs, iš fizinės patirties pažįstami atributai: tamsu / šviesu, šilta / šalta, stipru / silpna, sunku / lengva, skanu / neskanu. Kadangi analizuotoje medžiagoje rasti tik pavieniai atributinių metaforų pavyzdžiai, straipsnyje jie išsamiau neanalizuojami.

Konsteliacinės metaforos sporto diskurse

Ištirti metaforiški posakiai krepšinio diskurse patvirtino daugelio metaforų tyrėjų teiginį, kad dažniausiai ši sporto šaka, kaip ir kitos mūsų gyvenimo sferos, konceptualizuojama remiantis ištakų konceptu KARAS.

Konceptualioji metafora SPORTAS yra KARAS, remiantis Baldauf, priskirtina konsteliacinėms metaforoms. Konsteliacinės metaforos apibrėžimas pagrįstas Lakoffo propozicinio idealizuoto kognityvinio modelio ir scenarijaus samprata. Tokio tipo metaforų esmę sudaro tai, kad reiškiniams, būsenoms ir fenomenams priskiriami tų ištakų konceptų požymiai, kurių struktūra yra sudėtinga ir apima vaizdinius, žinias, patyrimą. Tokios sudėtingos struktūros konceptai kognityvinėje lingvistikoje vadinami kognityviniais modeliais, kurie suprantami kaip prototipiškų įvairių tikrovės objektų, reiškinių ar situacijų reprezentacija sąmonėje. LIGOS, KARO, PASTATO, ASMENS, GYVOS BŪTYBĖS konceptai pagrįsti ne tik vaizdiniais, siejamais su tam tikru objektu, reiškiniu ar situacija, bet apima ir platesnes žinojimo sritis. Pavyzdžiui, ištakų koncepto KARAS struktūra, kuri labai dažnai priskiriama sporto, politikos sritims, apibūdinama kaip dvi pagrindinės konsteliacijos, apimančios prototipiškus vaizdinius, žinias, iš elementarios patirties pažįstamus pojūčius ir emocines būsenas, siejamas su karu: dvi priešiška viena kitos atžvilgiu nusiteikusios grupės žmonių, atstovaujančios nesuderinamiems interesams, stovi išsirikiavusios viena prieš kitą mūšio lauke ir stengiasi ginkluota kova sunaikinti priešišką grupę; praradimai, skausmas, pergalės džiaugsmas yra šio supaprastinto (idealizuoto) kognityvinio modelio dalis (Baldauf 1997: 213).

Apie krepšinį, kaip ir apie daugelį kitų sporto šakų, mąstoma ir kalbama pasitelkus karo, kovos sampratą. Šis metaforų tipas aiškintinas kultūrine, t. y. per literatūrą, medijas, pasakojimus perteikta, patirtimi. Dažniausiai priskiriami šie ištakų koncepto KARAS elementai:

„susirėmimas („<...> kova dėl atšokusių kamuolių“; „Lietuvos krepšininkams ne-

pavyko **atsirevanšuoti** slovėnams <...>“; „<...> po krepšiais patikimai **grūmėsi** J. Freelandas <...>“; „<...> labai prašau ateiti palaikyti mūsų vyrų **lemiamose dvi-kovose** <...>“);

užpuolimas („Kol kas **šlubuoja** ir **puo-limas**, ypač tolimi metimai <...>“; „Pir-mosios lietuvių **atakos** nebuvo sėkmingos <...>“; „Lietuviai **atakavo** vos 22 proc. taiklumu“; „<...> lietuviams **užpulti** ne-sisekė <...>“; „Slovėnai skrodė gynybą – **taikliai atakavo** G. Jagodnikas ir G. Dra-gičius <...>“; „Dvi **žaibiškas atakas** už-baigus <...>“);

gynyba („<...> žaidimas **gynyboje**“; „**Gynyba** kiek pagerėjo – trys atakos iš eilės slovėnams baigėsi nesėkmingai“);

kovos taktika („<...> prieš kiekvieną varžovą bus paruošta tam tikra **taktika** <...>“);

laimėjimas („<...> **atsikovojo** kamuolį ir pelnė dvitaškį su pražanga“);

priešo naikinimas („Slovėnai ėmė **trypti** varžovus <...>“);

ginklų panaudojimas („<...> tačiau rinktinės senbuvio **šūvis buvo netaiklus** <...>“; „<...> taikliai atakavo R. Javtokas, o slovėnai **šaudė pro šalį** <...>“).

Karo metaforikai krepšinio diskurse būdinga tai, kad SPORTO–KARO vaizdinys papildomai siejamas su kitais ištakų konceptais, konsteliacinės metaforos susipina su ontologinėmis: kova krepšinio aikštelėje konceptualizuojama kaip oro pripildytas daiktas („<...> **kova** dėl atšokusių kamuolių **bliūško** <...>“), audinys („<...> tačiau **gyny-ba plyšinėjo į skutelius** <...>“) arba daikte padaryta kiaurymė, anga („<...> slovėnai vis lengviau **rasdavo skylių varžovų gynyboje** <...>“). Kova krepšinio aikštelėje dažnai siejama su gamtos reiškiniu („**Puolimo uraganas** stiprėjo <...>“), vandens telkinio („Lietuvos rinktinė po **banguotos kovos**

<...> palaužė D. Britaniją“) vaizdiniais. Dažnai ištakų konceptas KARAS susilieja su kitais konsteliacinėmis metaforoms priskiriamais konceptais ŽMOGUS, PASTATAS (plg.: „Tiksint minutėms šeiminingų **puolimas įsibėgėjo** <...>“) arba STATINYS („<...> rinktinės **gynybą** bandė **išardyti** L. Dengas <...>“).

Kiti sudėtingų struktūrų ištakų konceptai, kurių požymiai priskiriami sportui, yra ŽMOGUS, LIGA, AUTOMOBILIS, PASTATAS, TEATRAS.

Nemažą metaforų grupę sudaro įsme-ninimo atvejai: sporto varžyboms arba ats-kiriems jų elementams priskiriamos žinios, patirtis, susijusi su žmogumi ir jo aplinka. Krepšinio komandai priskiriami gyvų bū-tybių požymiai – raumenų masės didėjimas („<...> žaidimas padėjo rinktinei **užauginti tvirtesnius raumenis** <...>“), mityba („Didė-jantį taškų **alkį apmalšino** K. Lavrinovičiaus tritaškis <...>“), miegas („Po **apsnūdusio krepšinio** – blykstelėjimas.“).

Kitas varžybų metu skiriamoms bau-doms metaforiškai priskiriamas poży-mis – už atliekmą darbą gauti atlygį („<...> treneris C. Finchas siuto ir **užsidirbo** techninę **pražangą** <...>“). Dažnai taip konceptualizuojamos klaidos, suklydimai sporto varžybų metu („<...> **klaidos** ir puolime, ir gynyboje **klupdė** K. Kemzūros vyrus.“) Žmogui būdingas fizinis veik-smas – suklypimas – dažnai priskiriamas abstrakčiai sričiai, susijusiai su žmogaus daromais suklydimais („Per aštuonis jau sužaistus mačius lietuviai **suklupo** penkis kartus.“).

Trečioji konsteliacinių metaforų grupė sporto diskurse galėtų būti apibendrinta konceptualiuoju modeliu SPORTAS yra TE-ATRAS. Rengimasis svarbioms varžyboms siejamas su spektaklio, koncerto repeticija, todėl galima teigti, kad krepšinis concep-

tualizuojamas remiantis ištakų konceptu **TEATRAS**, kuris apima keletą požymių ir su jais susijusių veiksmų. Aktualizuojamas teatro požymis – rengimasis spektakliui: „<...> rinktinei **liko viena repeticija** – šeštadienio dvikova su Gruzijos komanda <...>“. Kitas **TEATRO** koncepto požymis, kuris priskiriamas sportui – pjesės veikiamojo asmens vaidinamas paveikslas, plg: „<...> krepšininkai, kuriems bus **skirti konkretūs vaidmenys** <...>“.

Ketvirtasis sudėtingos struktūros ištakų konceptas, kurio konceptualieji elementai priskiriami sportui, – **LIGA**. Šis ištakų konceptas apima tokius elementus: ligonis, gydytojai, ligos ir jų simptomai, suvokimas, kad ligos dažniausiai kelia pavojų gyvybei. Todėl šis neigiamas vertinimas priskiriamas fenomenams, kurie konceptualizuojami pagal ligos scenarijų: „<...> techninių klaidų **virusas plito** <...>“. Kaip parodė atliktas tyrimas, šis metaforizacijos būdas nėra būdingas tik sporto diskursui. Klaidos ne tik krepšinio varžybose siejamos su skausmu: „<...> vėliau **klaidos bus skaudžios** <...>“.

Be jau pateiktų metaforizacijos modelių, sporto diskurse paminėtini dar du atvejai, būdingi krepšinio diskursui – krepšinio varžybų sąsajos su gaisru („**Gaisrą** bandė **gesinti** R. Kaukėno dvitaškis <...>“, „Slovėnai **šliūkštelėjo alyvos** – J. Lakovičius pataikė tritaškį <...>“) ir automobiliu („<...> **lietuviai įjungė aukštesnę pavarą** – R. Kaukėnas smeigė tritaškį <...>“, „<...> reikia **įjungti greitesnes pavaras**, suktis greičiau ir prįprasti prie ritmo.“).

Ontologinės metaforos sporto diskurse

Kitas produktyvus krepšinio metaforizacijos būdas – ontologinės metaforos. Nustatant sporto konceptualizavimo ypatybes pagal

ontologines metaforas tiriama, kurie daiktų ir medžiagų požymiai priskiriami **SPORTO** konceptui. Tai, kaip sudaiktinama ši sritis, aprašoma remiantis aktualizuotais ištakų konceptų **DAIKTAS** ir **MEDŽIAGA** požymiais.

Aktualizuotas daikto požymis – *sulūžusį suklijuoti ar kitaip sutaisyti*, pavyzdžiui: „**Žaidimas nesiklijuoja**, tačiau panikuoti nereikia.“ Taip siekiama apibūdinti ne tiek patį žaidimą, kiek sėkmingą, gerą žaidimo (procesą) eigą. Su šiuo požymiu susijęs ir kitas – *sulaužyti*, kuris priskiriamas tam tikram sportinio žaidimo etapui – krepšinio kėliniui – siekiant apibūdinti šio etapo eigos pasikeitimą savo naudai: „<...> ketvirtąjį **kėlinį** lietuviai **perlaužė** <...>“. Siekiant apibūdinti nesėkmingo žaidimo posūkį į sėkmę, žaidimo etapams priskiriamas daikto požymis *sulūžusį sutaisyti*: „<...> rezultatyvių **atakų seriją sulipdė** aikštėje pasirodę <...>“.

Dažnai pagal krepšinio komentaruose pavartotas metaforas galima rekonstruoti, apibūdinti konkretų daiktą – grandinę (**ŽAIDIMAS** yra **GRANDINĖ**, **ŽAIDIMO ETAPAS** – **GRANDINĖS ELEMENTAS (GRANDIS)**), pavyzdžiui: „Treneriai sprendžia savo problemas, **ryškina tam tikras žaidimo grandis**.“ Galima įžvelgti sąsają su kituose diskursuose dažna konceptualiąja metafora, kai mentalinis procesas *aiškinimas*, siekimas geriau suprasti, suvokti yra siejamas su ryškia spalva, šviesa.

Kitas labai dažnai aktualizuojamas ontologinių metaforų požymis – *apčiuopti, paimti į rankas, laikyti*. Žaidimas įsivaizduojamas kaip daiktas, kuris laikomas rankose. Šis daiktų požymis metaforiškai gali būti priskirtas ne tik sportiniam žaidimui, bet ir bet kokiam kitam procesui. Siekiama išryškinti tokio proceso, kuris konceptualizuojamas kaip rankose tvirtai laikomas daiktas, gerą valdymą: „Slovė-

nai nuo rungtynių pradžios **tvirtai savo rankose laikė žaidimą**.“ Toks konceptualizavimo būdas, kai abstrakčioms sritims metaforiškai priskiriamas prototipiškas daiktų požymis *apčiuopti, paimti į rankas, laikyti*, grindžiamas tiesiogine fizine patirtimi. Apibendrinus iširtus sporto (krepšinio) diskurso pavyzdžius ir rekonstruotas konceptualiąsias metaforas, galima teigti, kad tikslo konceptas šiuo atveju yra abstraktas VALDYMAS, kurį dažnai siejame su laikymu savo rankose, plg.: „Premjeras tapo svarbiausiu valstybės mechanizmo dispečeriu, jis **laiko** savo rankose visus – ir horizontalius, ir vertikalius – ryšius.“ (DLKT). Pats sportinis žaidimas nėra toks abstraktas kaip, pavyzdžiui, metaliniai procesai, emocijos. Tačiau kai kurie su sporto žaidimu susiję elementai (pvz., SĖKMĖ, PRALAIMĖJIMAS ir pan.) yra abstraktūs, tiesiogiai nesuvokiami reiškiniai, todėl jiems suvokti dažnai pasitelkiami konkrečių daiktų, patiriamų remiantis tiesiogine fizine patirtimi, požymiai. Taip galima būtų aiškinti ir teisėjų skiriamas baudas, kurios trukdo žaidimo sėkmei, geresnių rezultatų siekimui, plg.: „Draugiškas rungtynes ne kartą **gniaužė kieti teisėjų kumščiai**. Jie net keturis kartus baudė rungtynių dalyvius techninėmis pražangomis.“ Kai kurie krepšinio elementai taip pat konceptualizuojami kaip konkretūs daiktai, pavyzdžiui PRAŽANGA yra SIUNTA: „Lietuvos stovyklai teisėjai **pasiuntė** dar vieną techninę **pražangą**.“ Kitas daiktų požymis, priskiriamas krepšiniui – *davimas, perdavimas* („Lietuvos rinktinės repeticija krepšinio austruoliams **dovanojo įnirtingą krepšinį**.“). Varžybų rezultatų vertinimo vienetams priskiriama savybė *imti ir dėti į vieną vietą* („<...> lietuviai uraganiniu greičiu **rinko taškus** <...>“). Varžybų metu daromos klaidos gali pabirti („<...> rinktinės atakos atslūgo ir **pabiro klaidos**“).

Ontologinėms metaforoms galima priskirti ir atvejus, kai sporto žaidimams arba su jais susijusiems dalykams priskiriami medžiagų požymiai. Krepšinio diskursui būdinga tai, kad medžiagų požymiai metaforiškai siejami su sportininkų jėgomis, plg.: „<...> krepšinio čempionato **kova išsunkė** krepšininkų jėgas.“

Kitos, iš dalies su krepšiniu susijusios, ontologinės metaforos: PSICHOLOGINĖS ĮTAMPOS DIDINIMAS yra TAMPOMAS DAIKTAS („Pirmoji Europos <...> **patampė austruolių nervus** <...>“), NEMALONŪS PATYRIMAI yra ŠALTAS VANDUO („<...> **tritaškiai** tapo **šaltu dušu** lietuviams.“).

Atskira metaforų grupe gali būti laikomi posakiai apie kamuolio į krepšį metimą. Siekiant pabrėžti metimo staigumą, stiprumą, pasitelkiami tokie veiksmoždziai: *įkirsti, smeigti, įkrauti*. Konceptualiąją metaforą SPORTAS yra DAIKTAS sudaro keli tipai, arba *konceptualieji elementai* (Arcimavičienės pasiūlytas terminas: Arcimavičienė 2010, p. 9), būdingi krepšiniui: KAMUOLIO METIMAS yra SMEIGIMAS (aktualizuotas požymis *staigumas, aštrumas*, pvz.: „<...> keletą **tritaškių smeigė** K. Lavrinovičius <...>“); KAMUOLYS IŠ TRITAŠKIO METIMO LINIJOS yra SKRIEJANTIS DAIKTAS („Britai buvo drąsūs – po **tritaškį įskraidino** <...>“); KAMUOLIO METIMAS yra KROVIMAS („<...> kamuolį perėmė ir galingai **iš viršaus įkrovė** M. Pocius.“).

Kiti konceptualieji elementai gali būti siejami ne tik su krepšiniu, pvz.: PASTANGOS yra SPAUDIMAS (priskiriamas daikto požymis *spausti*: „<...> Šaras vėl **spustelėjo** – tritaškis ir lietuvių pranašumas pirmą kartą tapo dviženklis“); PRALAIMĖJIMAS yra LŪŽTANTIS DAIKTAS („Per paskutiniąsias minutes **britai palūžo** <...>“); PRANAŠUMAS RUNGTYNĖSE yra SNIEGAS, LEDAS („<...> metimai **aptirpdė** šeimininkų **persvarą** <...>“, „<...>

po G. Dragičiaus reido **skirtumas aptirpo** <...>“; „Likęs laikas tik **aptirpdė** šeiminių **pranašumą** <...>“); ŽAIDIMAS yra STYGINIS INSTRUMENTAS („**Žaidimas** kiek **susistygavo** kėlinio pabaigoje.“); SĖKMĖ ŽAIDIME yra BLYKSNIS („Vėl **blykstelėjo M. Kalnietis** <...>“).

Ontologinėms metaforoms priskirtini ir tie atvejai, kai su krepšiniu susiję dalykai siejami su slėgiu, svoriu, sunkumu. Kaip rodo ištirti metaforiški posakiai krepšinio diskurse, tikslo konceptai dažniausiai yra su sportu susiję reiškiniai ATSAKOMYBĖ („<...> suprantu, kad dar didesnė **atsakomybė slegia** trenerių štabą bei žaidėjus <...>“), PSICHOLOGINĖ ĮTAMPA („Ar rinktinė susitvarkys su milžinišku **spaudimu**, kurį stiprina ir dideli austruolių lūkesčiai <...>“; „Įtampa didėja – tai jaučia ir žaidėjai, ir treneriai. Juos tai **slegia** kiekvieną dieną, kiekvieną minutę <...>“).

Vaizdinės-scheminės metaforos sporto diskurse

Konceptualizavimas pagal vaizdines-schemines metaforas, remiantis Johnsono (1987) mentalinių vaizdinių schemų teorija, suprantamas kaip polinkis įvairius reiškinius įsivaizduoti ir įvardyti pasitelkus TALPYKLOS, KELIO, PUSIAUSVYROS ir SKALĖS konceptus. Šių konceptų struktūros pagrindą sudaro mentalinės schemos, kurios pagal jutiminio patyrimo teoriją laikomos pirminėmis pažinimo pakopomis. Krepšinio diskurse toks metaforizacijos būdas nėra toks dažnas reiškinys, kaip konsteliacinės ir ontologinės metaforos. Ištirus metaforiškus posakius, galima apibūdinti tokius ištakų konceptus: KELIAS, PUSIAUSVYRA ir SKALĖ.

Komandinio žaidimo eiga dažniausiai suvokiama pasitelkiant kelio metaforiką. Aktualizuoti tokie erdviniai kelio, atstumo

tarp objektų požymiai: *judėjimas į priekį* („Šis duetas toliau **vedė** slovėnus **į priekį** <...>“; „<...> o jų varžovai galingai **šuoliavo į priekį**“; „Po dviejų kėlinių slovėnai **priekyje**“), *kelio dalis* („Trečiąją atkarpą pradėjo P. Jankūno dvitaškis <...>“), *arti / toli* („<...> britai nestovėjo vietoje ir **priartėjo per plauką**“; „Bandydami dar labiau **atitolti** lietuviai ėmė šaudyti iš toli.“).

Kita krepšinio diskursui būdinga vaizdinė-scheminė metafora – sportinio žaidimo siejimas su pusiausvyros schema, pvz.: „Kol kas pastovumo nėra. Vienose rungtynėse geriau sužaidžia vieni, kitose – kiti. Jie dar **nepasiekė balanso**, kad visos grandys dirbtų vienodai gerai. Dar **vyksta siūbavimas**“; „<...> rungtynių **svarstyklės įsitempė** <...>“; „M. Petravičius vienintelis rinko taškus, bet jo **pastangos neatsvėrė** slovėnų.“ Pagal PUSIAUSVYROS metaforą konceptualizuojamos krepšinio varžybos siejamos su tam tikrų žaidimo etapų, žaidėjų pastangų ar pan. harmoningumu.

Trečiasis vaizdinių-scheminių metaforų krepšinio diskurse tipas – skalės metaforos, kuriose labiau nei kitose metaforose išryškėja vertinamasis metaforos aspektas: kryptis „iš viršaus į apačią“ turi minuso ženklą, o kryptis „iš apačios į viršų“ – pliuso ženklą. Dėl šios priežasties pralaimėjimas suvokiamas kaip leidimasis žemyn („<...> 20 kartų suklydę ir dėl kamuolių prastai kovoję lietuviai draugiškame mače Liublianoje 66:80 (12:26, 21:26, 13:10, 20:18) **nusi-leido** Slovėnijos rinktinėi.“), skandinimas (skendimas) („Paskutiniojo ketvirčio pradžia ir toliau **gramzdino** lietuvius“) ir, atvirkščiai, sėkminga varžybų eiga siejama su kilimu („<...> dar kelios klaidos, dar keli taiklūs varžovų metimai ir **pranašumas vėl šoktelėjo** iki 21 taško <...>“; „Slovėnų **pranašumas šoktelėjo** iki 23 taškų (73:50); įgijo dviženklį

pranašumą 73:63, kuris pabaigoje dar **ūgte-lėjo** ir tapo pergalingu.“).

Išvados

Remiantis išnagrinėtais 2011 metų Europos krepšinio čempionato metaforiškais posakiais, rekonstruotos konceptualiosios metaforos parodė, kad produktyviausiomis laikytinos karo, ontologinės ir skalės metaforos. Karo metaforikai krepšinio diskurse būdinga tai, kad SPORTO–KARO vaizdinys papildomai siejamas su kitais ištakų konceptais ASMUO, PASTATAS, DAIKTAS, MEDŽIAGA, SKALĖ. Tikslu konceptui priskiriami susiliejusių dviejų ar kartais net trijų ištakų

konceptų požymiai. Nustatytos konceptualiosios metaforos krepšinio diskurse gali būti trejopos. Tik su krepšinio diskursu susiję konceptuališios metaforos SPORTAS yra DAIKTAS elementai KAMUOLIO METIMAS yra SMEIGIMAS, KAMUOLYS IŠ TRITAŠKIO METIMO LINIJOS yra SKRIEJANTIS DAIKTAS, KAMUOLIO METIMAS yra KROVIMAS. Daugelis kitų nustatytų konceptualiųjų metaforų yra būdingos ne tik sportui, bet ir kitoms sritims, pvz., KLAIDA yra SUKLUPIMAS, PRALAIMĖJIMAS yra KRYPTIS „ŽEMYN“, PRANAŠUMAS yra KRYPTIS „AUKŠTYN“ (vaizdinės-scheminės metaforos), VALDYMAS yra LAIKYMAS SAVO RANKOSE (ontologinė metafora).

Literatūra

ARCIMAVIČIENĖ, L., 2010. *Moralės modeliai viešajame diskurse: kontrastyvinė metaforų analizė*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

BALDAUF, CH., 1997. *Metapher und Kognition: Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt / M: Peter Lang.

CIBULSKIENĖ, J., 2006. *Konceptualioji metafora Lietuvos ir Didžiosios Britanijos politiniuose diskursuose*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga: <http://tekstynas.vdu.lt>

DÖRING, M.; OSTHUS, D., 1999 / 2001. *Allez l'OM! Allez Tapie? Fußball und Politik und Südfrankreich*. Prieiga: <http://www.metaphorik.de/aufsaeetze/index.htm> [Žiūr. 2012 05 12].

GABRIEL, K., 1998. *Zur Metaphorik in der italienischen Fußballberichterstattung*. Prieiga: <http://www.metaphorik.de/aufsaeetze/index.htm> [Žiūr. 2012 05 12].

GUDAVIČIUS, A., 2007. *Gretnamoji semantika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto biblioteka.

HEUNEMANN, F., 2010. *Drei Ecken, eine Sportmetapher*. Prieiga: <http://www.ftd.de/>

politik/deutschland/:das-letzte-drei-ecken-eine-sportmetapher/50113962.html?author=5000339 [Žiūr. 2012 05 22].

JOHNSON, M., 1987. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of the Meaning, Imagination and Reason*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

LAKOFF, G.; JOHNSON, M., 1980. *Metaphors we live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

LAKOFF, G., 1987. *Women, Fire, and dangerous Things. What Categories reveal about the Mind*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

LANGACKER, R., 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. I. Theoretical Prerequisites*. Standford: Standford University Press.

PETRAŠKAITĖ-PABST, S., 2006. *Metapherngebrauch im politischen Diskurs. Zur EU-Osterweiterung im Deutschen und Litauischen*. Stauffenburg.

TURNER, M., 1986. *The Literary Mind*. New York: Oxford University Press.

TURNER, M., 1991. *Reading Minds*. Princeton: Princeton University Press.

АНИКИН, Е. Е., 2009. Спортивная метафора как средство концептуализации президентских

выборов США 2008 года во французских СМИ. *Политическая лингвистика*, 1 (27).

Prieiga: http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling27/ling_27_01.pdf [Žiūr. 2012 05 10].

Reda Toleikienė

Šiauliai University, Lithuania

Research interests: cognitive linguistics, conceptual metaphor

Aina Būdvytytė-Gudienė

Šiauliai University, Lithuania

Research interests: cognitive linguistics, conceptual metaphor

Reda Toleikienė

Uniwersytet w Šiauliai, Litwa

Zainteresowania naukowe: lingwistyka kognitywna, metaforyka

Aina Būdvytytė-Gudienė

Uniwersytet w Šiauliai, Litwa

Zainteresowania naukowe: lingwistyka kognitywna, metaforyka

CONCEPTUAL METAPHORS IN BASKETBALL DISCOURSE

Summary

This article presents part of the research performed within the scope of the national project “Conceptual Metaphors in Public Discourse,”¹ financed by the Research Council of Lithuania. The aim of the present paper is to analyze conceptual metaphors in the discourse of the European Basketball Championship which took place in Kaunas, Lithuania in 2011, as well as to determine the source concepts. The analysis allows certain features of the images which are used while conceptualizing the entities related to basketball to be described. The metaphorical collocations drawn from the Lithuanian language corpora and web portals (www.delfi.lt and www.lrytas.lt) were selected and analyzed from 31 August 2011 to 18 September 2011. A conceptual metaphor is defined as an interaction of two conceptual fields (source and target concepts). On the basis of the analyzed conceptual sayings, the reconstructed conceptual metaphors proved that the most prolific metaphors are of war, ontology, and scale. In basketball discourse, the war metaphor is characterized by the fact that the image of SPORT IS WAR is supplemented by other source concepts (e.g.,

METAFORY KONCEPTUALNE W DISKURSI KOSZYKARSKIM

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi prezentację wyników części badań, realizowanych w ramach projektu pt. „Metafory konceptualne w dyskursie publicznym”, finansowanego przez Radę Naukową Litwy. Celem artykułu jest analiza metafor konceptualnych występujących w dyskursie towarzyszącym Mistrzostwom Europy w koszykówce, które odbyły się w 2011 roku na Litwie, oraz ustalenie konceptów źródeł. Wyniki badania pozwolą określić niektóre cechy językowego obrazu świata, który zakorzenił się w tej przestrzeni publicznej. Przeanalizowano metaforyczne związki wyrazowe, wyekscerpowane z Korpusu Języka Litewskiego oraz portali internetowych (www.delfi.lt, www.lrytas.lt) w okresie od 31 sierpnia do 18 września 2011 r. Metafora konceptualna jest pojmowana jako interakcja między dwoma elementami konceptualnymi (konceptem źródła i konceptem celu). Po zbadaniu wyrażań metaforycznych i ustaleniu konceptów źródeł okazało się, że w dyskursie koszykarskim najbardziej produktywne są metafory wojny, metafory ontologiczne oraz metafory skali. Dla metaforyki wojny charakterystyczne jest to, że obraz SPORTU–WOJNY dodatkowo łączony jest z innymi konceptami źródeł, takimi jak: OSOBA, BUDYNEK, RZECZ, MATERIAL, SKALA. Do konceptu celu zaliczane są cechy dwóch, a niekiedy nawet trzech stopionych ze sobą konceptów.

¹ The national research programme of the Research Council of Lithuania, “The State and the Nation: Heritage and Identity.” The project “Conceptual Metaphors in Public Discourse” (VAT-12022), project manager Professor Aloyzas Gudavičius.

A PERSON, A BUILDING, A THING, A MATERIAL, A SCALE).
The features of two or sometimes even three source
concepts are ascribed to the target concept.

KEY WORDS: conceptual metaphor, source
concept, target concept.

SŁOWA KLUCZOWE: metafora konceptualna,
koncept źródła, koncept celu.

Gauta 2012 10 29

Priimta publikuoti 2013 01 18